

Ա. ՋԱՏԱԳՈՎՈՒԹՅՈՒՆ՝
ՆԵՐԿԱՅԱՅՎԱԾ ԱՆՏՈՆԻՈՍ ԲԱՐԵՊԱՆՏԻՆ՝
Ի ՊԱՆՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱՆԵՐԻ

Սկիզբը՝ թիվ Դ.

ԻԱ. Սակայն Հիսուս անվանվող Աստծու Որդին, թեկուզեւ պարզապես լոկ մարդ լիներ, Իր իմաստութեամբ արժանի է Աստծու Որդի կոչվելու, քանզի ձեր բոլոր մատենագիրները Աստծուն եւ մարդկանց, եւ աստվածների Հայր են անվանում: Իսկ եթե մենք ասում ենք, որ Նա՝ Աստծու Խոսքը, ծնվել է Աստծուց, յուրահատուկ եւ սովորական ծնունդից գերիվեր կերպով, ապա, ինչպես եւ վերն արդեն ասել ենք, թող մեր այս տեսակետը ձեր տեսակետի հետ ընդհանրության եզր ունենա, երբ դուք Հերմեսին Աստծու Խոսք-Լրաբեր եք անվանում: Իսկ եթե մեկն առարկի, որ Քրիստոսը խաչվել է, ապա դա էլ ընդհանրության եզր ունի վերը թվարկված, ըստ ձեզ, Ջեւսի որդիների հետ, որոնք կտտանքների էին ենթարկվել: Իհարկե, մահվան պատճառ դարձած նրանց տառապանքները, ըստ պատումների, նույնական չէին, այլ տարբեր էին, այնպես որ Նա, Իր տառապանքների առանձնահատկությամբ, թվում է, ոչ մի բանով չի զիջում, այլեւ նույնիսկ կապացուցեմ, ինչպես հանձն առա դա անել իմ ջատագովության սկզբում, կամ արդեն իսկ ապացուցել եմ, որ այս առումով նրանցից բարձր է, քանզի գործերից է երեւում, թե ով է ավելի լավը: Իսկ երբ ասում ենք, որ Նա ծնվել է Կոլոսից, ապա դա էլ համարե՞ք, որ ընդհանրության եզր ունի Պերսեւսի՝¹ հետ: Երբ պատմում ենք, որ Նա բուժում էր ի ծնե կաղերին, հիվանդներին ու կույրերին² եւ հարույն

^{1*} Երբ Ակրոսիոս արքային գուշակում են, որ թոռն սպանելու է իրեն, վերջինս իր դստերը բանտարկում է, սակայն Ջեւսը ոսկե անձրեւի տեսքով այցելում է նրան, եւ Դանալան ծնում է Պերսեւսին:

² Բնագրում πονηρούς բառն է, սակայն գիտնական-հրատարակիչները (Մառանն ու այլք) ենթադրում են, որ սույն բառի փոխարեն պիտի լինի πηρούς բառը, որը Հուստինոսն օգտագործում է ստորեւ Կ. գլխում եւ «Երկխոսություն Տրիփոնի հետ» երկի ԿԹ. գլխում:

տալիս մեռյալներին, ապա այս դեպքում էլ հարկ է հիշել, որ նման պատմություններ պատմում են նաեւ Ասկլեպիոսի գործերի մասին:

ԻԲ. Նաեւ ասենք, եւ թող սա ձեզ հայտնի լինի³, որ ճշմարիտ է միայն այն, ինչ մենք ենք պնդում՝ Քրիստոսից եւ Նրան նախորդող մարգարեներից սովորած, որոնք ժամանակագրորեն ավելի հին են, քան ձեր բոլոր հեղինակները: Իսկ մեր խոսքերին հարկ է հավատալ ոչ թե այն բանի համար, որ դրանք նման են նրանց խոսքերին, այլ, որ ճշմարիտն ենք ասում: Սույն վարդապետությունը մեզ ավանդել է Հիսուս Քրիստոսը՝ Աստծու միածին Որդին՝ Նրա Խոսքը եւ անդրանիկն ու զորությունը, Որը Նրա կամքով մարդկային մարմին առավ՝ ի վերափոխումն ու ի վերականգնումն մարդկային ցեղի: Վերջապես, նախքան Նրա՝ մարդկանց աշխարհում մարդեղանալը՝ ոմանք, ես նկատի ունեմ վերոբերյալ շար այսերին⁴, բանաստեղծների միջոցով նախապես, իբրեւ իրական պատմություններ, հրամցրին այն, ինչ նկարագրում էին մտացածին ավանդազրույցներում: Նույն կերպ էլ հորինեցին արատավոր եւ ամբարիշտ ստեր, որոնք բարդեցին մեզ վրա. սրանք անհիմն են եւ վկաների, եւ ապացույցների առումով: Սույն դրույթները հաստատենք հետեւյալ փաստարկներով:

ԻԳ. Առաջին⁵ թեպետ մեր ասածները նման են հելլենականներին ասածներին, բայց միայն մեզ են ատում Քրիստոսի անվան պատճառով, եւ առանց որեւիցե մեղքի՝ իբրեւ հանցագործների՝ մահվան մատնում: Մինչդեռ այլք տարբեր տեղերում երկրպագում են ծառերին ու գետերին, մկներին, կատուներին ու կոկորդիլոսներին եւ բազմաթիվ այլ անբան անասունների, ընդ որում՝ պաշտամունքի առարկաները նույնը չեն բոլորի համար, այլ տարբեր են ազգից ազգ, այնպես որ բոլորն էլ հաշտ մեկը մյուսի անաստված են, որովհետեւ նույն բանը չեն պաշտում: Եւ հենց սա է այն մեղքը, որը կա-

³ Հստ Մառանի՝ Հուստինոսն աստ հանձն է առնում բացահայտել երեք դրույթ. 1) որ քրիստոնեական վարդապետությունը միակ ճշմարիտն է. սա տրամաբանական հետեւություն է այն բանի, ինչ Հուստինոսն ասում էր վերը հեթանոս փիլիսոփաների եւ բանաստեղծների կարծիքների հետ քրիստոնեական ուսմունքի նմանության մասին. 2) ապացուցում է, որ Աստծու Որդին մարդացել է. 3) որ նախքան Նրա մարդեղությունը դեւերը բանաստեղծների հերյուրանքների միջոցով փորձում էին մարդկանց հետ պահել առ այդ խորհուրդը հավատից:

⁴ Հստ Մառանի՝ διὰ τούτων προειρημένων κακῶν δαίμονας-ի փոխարեն խոսքի հստակության եւ ստուգելիության համար պիտի ընթերցել λέγω δε τούτων προειρ...

⁵ Ապացուցելու համար, որ ճշմարտությունը միայն քրիստոնյաներին է (նրա հանձնառած եռամասնյա հետազոտության առաջին կետը)՝ Հուստինոսն ասում է, որ միայն քրիստոնյաներն են իրենց կրոնի պատճառով հալածվում, մինչդեռ այլք օգտվում են աստվածապաշտության կատարյալ ազատությունից (Մառան):

րող եք բարդել մեզ վրա՝ որ մենք չենք երկրպագում ձեր աստվածներին, մեռյալների համար ձոնումներ եւ ծխանյութեր չենք մատուցում, ոչ ծաղկեպսակներ նրանց արձանների համար⁶ եւ ոչ զոհաբերություններ: Ինքներդ էլ քաջ գիտեք, որ միեւնույն առարկաները ոմանց կողմից պաշտվում են իբրեւ աստվածներ, իսկ այլոց համար պարզապես գազաններ են համարվում, մյուսների համար էլ ծառայում են որպես օրինական զոհաբերություններ:

ԻԴ. Երկրորդ⁷՝ մենք՝ տարբեր ժողովուրդների ներկայացուցիչներս, նախկինում նույնպես երկրպագում էինք Դիոնիսոսին՝ Սեմելեի որդուն, Ապոլլոնին՝ Լետայի որդուն, որոնց սիրային արկածների մասին պատմելն իսկ ամոթալի է, ինչպես եւ Պրոզերպինայի ու Ափրոդիտեի մասին՝ Ադոնիսի պատճառով կատաղության հասած, որոնց նվիրված խորհրդավոր ծիսակատարություններ եք դուք կատարում, կամ Ասկլեպիոսին, կամ էլ ինչ-որ մեկ ուրիշ այսպես կոչված աստվածներից մեկին: Իսկ հիմա, եթե նույնիսկ մեզ մահ սպառնա, մենք Հիսուս Քրիստոսով նրանց բոլորին էլ քամահրել ենք եւ մեր անձերը նվիրել անեղ եւ անկիրք Աստծուն, Որը, համոզված ենք, անմաքուր կրքով բռնված չի այցելել Անտիոպեին եւ այլ կանանց, ոչ էլ Գանիմիդեսին, ոչ էլ կարիք է ունեցել Թետիսից օգնություն ստացած հարյուրաձեռն հսկայի⁸ միջոցով ազատվելու եւ այդ բանի համար չի նպաստել, որ Թետիսի որդի Աքիլլեսն իր սիրունի Բրիսեիդայի պատճառով վրեժ լուծի՝ բազում հեղինակների կոտորելով⁹:

ԻՅ. Երրորդ¹⁰՝ Քրիստոսի՝ երկինք համբարձվելուց հետո դեւերը մեջտեղ բերեցին որոշ մարդկանց, որոնք իրենք իրենց աստվածներ էին կոչում. դուք ոչ միայն չհետապնդեցիք սրանց, այլեւ մեծարանքի արժանացրիք: Դրանցից մեկը Սիմոն Սամարացին էր՝ Գիթթոն կոչվող գյուղից: Սա Կլավդիոսի օրոք, իր մեջ գործող դեւերի զորությանմբ, ձեր վեհաշուք Հռոմ քաղաքում կախարդական հրաշքներ էր գործում, ինչի համար

⁶ Ἐν γράφαις. Մառանն անհրաժեշտ չի համարում փոխել այս ընթերցվածքը, քանի որ γράφαι բառը նշանակում է ոչ միայն գեղեցիկ պատկեր, այլեւ արձաններ:

⁷ Մյուս ապացույցն այն բանի, որ միայն քրիստոնյաներին է հայտնի ճշմարտությունը՝ Հուստինոսը փոխառում է այն իրողությունից, որ նրանք այլասերված աստվածների պաշտամունքից դարձել են առ Մի Աստծու ծառայությանը՝ չնայած մահվան սպառնալիքին (Մառան):

⁸ Հուն. առասպելաբանության մեջ հարյուր ձեռքով և հիսուն գլխով օժտված հսկաներ՝ Ἑκατοχρείρες հեկատոնքելր:

⁹ Հոստիոս, Իլիական, Բ. 3 եւ հաջորդ համարները:

¹⁰ Երրորդ ապացույցն այն է, որ քրիստոնյաները հետապնդվում են ճշմարտության համար, այնինչ հալածանքի չի ենթարկվում նա, ով դեւերի ներշնչանքով աղավաղում է քրիստոնյաների ուսմունքը (Մառան):

աստված ճանաչվեց եւ իբրեւ այդպիսին՝ ձեր կողմից արձանով մեծարվեց: Այս արձանը կանգնեցվեց Տիրո գետի ափին՝ երկու կամուրջների միջեւ՝ լատիներեն հետեւյալ գրությամբ՝ Սիմոնին՝ սուրբ աստծուն¹¹: Եւ գրեթե բոլոր սամարացիները եւ ոմանք տարբեր ազգերից նրան որպէս առաջին աստված են ընդունում ու երկրպագում, իսկ նրա հետ նաեւ ոմն Հեղինեի, որն ամենուր նրա հետ էր, իսկ մինչ այդ հասարակաց տանն էր ապրում¹²: Մեկին էլ գիտեմ՝ ոմն Մենանդրոսի, որը նույնպէս սամարացի էր եւ Սիմոնի աշակերտը. սա Անտիոքում եղած ժամանակ այսերի ներգործությամբ շատերին գայթակղեցրեց իր կախարդական արվեստով՝ մինչեւ իսկ իր հետեւորդներին համոզելով, որ մահ չեն ճաշակելու: Այսօր էլ նրա աշակերտներից ոմանք նման կարծիք ունեն: Պոնտոսից ոմն Մարկիոն¹³, որն այսօր էլ դեռ սովորեցնում է իրեն հավատացողներին, ընդունում էր ինչ-որ մեկ այլ աստծու՝ Արարչից գերիվեր: Այսերի ներգործությամբ նա տարբեր ազգերի պատկանող մարդկանց ստիպում էր հայհոյել եւ մերժել Աստծուն՝ բովանդակ աշխարհի Արարչին, եւ դավանել ինչ-որ մի ուրիշ աստծու, որը [իբրեւ թե] բարձր է նրանից եւ արարել է ավելին, քան Նա: Այսպիսի մարդկանց միջից ելածները, ինչպէս եւ ասել եմ, քրիստոնյաներ են կոչվում, իսկ եւ իսկ փիլիսոփաների մեջ նրանք, որոնց ուսմունքները տարբեր են, եւ որոնք, այդուհանդերձ, փիլիսոփաներ ընդհանուր անունն են կրում: Արդյոք նրանք անո՞ւմ են այն զազրելի բաները, որոնց մասին ասեկոսեաներ են շրջանառվում ժողովրդի մեջ, զորօրինակ՝ կանթեղների շիջում, փոխադարձ սեռական հարաբերություններ, մարդկային մսի ճաշակում. չգիտեմ, բայց գիտեմ, որ դուք նրանց չեք հետապնդում, մահվան չեք մատնում, համենայն դեպս, նրանց ուսմունքների համար: Ի դեպ՝ բոլոր այս հերձվածների դեմ գրված մի աշխատություն ունեմ, եթե կամենաք, այն ձեզ կհասցնեմ:

¹¹ Այս արձանի մասին Հուստինոսը հիշատակում է նաեւ ԾԶ. գլխում, իսկ նրանից հետո՝ Իրինեոսը («Ընդդեմ հերձվածողաց», Ա., 23), Տերտուլիանոսը («Ջատագովություն», Գ.), Եւսեբիոսը («Եկեղեցական պատմություն», Բ., 13), Կյուրեղ Երուսաղեմացին («Կոչումն ընծայության» Զ. ճառում) եւ ուրիշներ:

¹² Եւսեբիոսը, այս խոսքը մեջբերելով Հուստինոսից («Եկեղեցական պատմություն» Բ., 13), հավելում է «Փյունիկյան Տյուրոսում», ինչի հետ համահունչ են Իրինեոսի («Ընդդեմ հերձվածողաց», Ա., 20) եւ Եպիփանեսի («Ընդդեմ հերետիկոսաց», Ի., 2) վկայությունները:

¹³ Երեւութական ուղղության գնոստիկներից մեկը՝ Մարկիոնը, ուսուցանում էր երկու աստվածների մասին, որոնցից մեկին՝ աշխարհի արարչին, համարում էր չարի մեղավոր, իսկ մյուսին՝ գերազույց աստված՝ բարու սկիզբ:

ԻԶ. Որպեսզի ոչ մեկին չանհանգստացնենք եւ ինքներս էլ մեղք չգործենք, համոզմունք ունենք, որ նորածին մանկանց լքելը ստոր մարդկանց է բնորոշ: Նախեւառաջ՝ որովհետեւ բոլոր այս ընկեցիկները՝ աղջիկ լինեն թե տղա, ինչպես տեսնում ենք, մարդակերության համար են օգտագործվում, եւ ինչպես հնում մարդիկ ցուլերի նախիրներ, այծերի, ոչխարների հոտեր եւ արածող ձիերի երամակներ ունեին, այդպես էլ ներկայումս երեխաներին օգտագործում են միմիայն այդ զագրելի նպատակով: Բացի այդ՝ բոլոր ժողովուրդների մեջ էլ կան բազմաթիվ կին արուէգեր (հերմոֆրոդիտներ) եւ այլասերվածներ, որոնք այդ քստմենլի գործին են ծառայում: Դուք նրանցից պարզեւնենք, ընծաներ եւ հարկեր եք վերցնում, այնինչ պետք էր նրանց արմատախիլ անել ձեր երկրից: Դրանցից ոմանք, բացի անաստված, ամբարիշտ ու պիղծ խառնակություններից, առիթի դեպքում կենակցում են իրենց զավակների, բարեկամների կամ եղբայրների հետ: Այնպիսիք էլ կան, ովքեր այդ գործի համար իրենց երեխաներին ու կանանց են տալիս, իսկ ոմանք էլ այս հակաբնական անառակության համար բացահայտ այլանդակում են իրենց մարմինները եւ այսօրինակ խորհրդավոր ծեսերը ձեռնում աստվածների մորը: Ի շարս այլոց, ձեր պաշտած աստվածների կողքին պատկերվում է օձ՝ իբրեւ մեծ ու առեղծվածային խորհրդանիշ: Եւ հենց այսպիսի անպատկառություններն էլ, որոնք դուք անթաքույց գործում եք ու պատվում, մեզ եք վերագրում՝ իբրեւ թե մենք ենք այդպիսի գործեր կատարում, երբ աստվածային լույսը մայր է մտնում ու անհետանում: Սակայն այդպիսի զրպարտությունները չեն վնասում մեզ՝ նման հանցանքների մեջ բացարձակ անմեղներիս, ավելի շուտ վնասում են նրանց, ովքեր դրանք գործում են եւ մեզ ամբաստանում դրանց մեջ:

ԻԷ. Մենք չար ոգիների պարագլխին օձ, սատանա եւ սագայել ենք անվանում. դուք դա կարող եք պարզել նաեւ մեր գրքերը քննելով: Նա իր ողջ զինվորությամբ եւ նրանց հետեւող մարդկանց հետ կրակը կգցվի, որ հավիտյանս տանջվի, ինչպես այդ մասին կանխասել էր Քրիստոսը: Իսկ որ Աստված հապաղում է դա ի կատար ածել, ապա դա արվում է հանուն մարդկային ցեղի, քանզի Նա կանխատեսում է, որ ոմանք կփրկվեն ապաշխարությամբ, նույնիսկ նրանք, ովքեր, կարող է պատահել, դեռ չեն էլ ծնվել: Նա ի սկզբանե խոհեմ, ճիշտն ընտրելու եւ բարի գործելու ունակ ստեղծեց մարդկային ցեղը, որպեսզի ոչ մեկն Աստծուց ներում ստանալու կարիք չունենա, քանզի բոլորն են խելամիտ ու հայեցողու-

թյանն ընդունակ էին ստեղծվել: Իսկ եթե մեկը չի հավատում, որ Աստված այդ մասին հոգ է տանում, այդպիսին, թեեւ ոչ ուղղակի, մերժում է նրա գոյությունը կամ ստիպված պիտի ասի, որ թեեւ գոյություն ունի, բայց հաճույք է ստանում շարունակության, եւ գոյություն ունի չարը, եւ որ ոչ մի առաքինություն, ոչ մի արատ գոյություն չունեն, այլ միայն մարդկանց կարծիքով են դրանց մի մասը բարի, մյուսը՝ չար համարվում. հենց դա է մեծագույն սրբապղծությունը եւ անօրենությունը:

ԻԸ. Մեկ ուրիշ պատճառ էլ կա, թե ինչու ենք մենք հրաժարվում որեւիցե տեղ երեխաներ ծածուկ թողնելուց. որպեսզի ընկեցիկներից եւ ոչ մեկը չմահանա, եթե անմիջապես չգտնվի մեկի կողմից, եւ որպեսզի մենք մարդասպան չդառնանք: Մենք կամ ամուսնանում ենք ոչ այլ բանի համար, քան երեխաներ դաստիարակելու նպատակով, կամ ամուսնությունից հրաժարվելով՝ մշտապես ապրում ենք ժուժկալ ու զսպված կյանքով: Իսկ որպեսզի ապացույցեմ ձեզ, որ մեզ համար ամոթալի կենակցությունը որեւիցե առնչություն չունի խորհրդավոր ծիսակատարություն հետ, պատմեմ, թե ինչպես մեզանից մեկը Ալեքսանդրիայի ոստիկանապետ Ֆելիքսին խնդրագիր ներկայացրեց՝ թույլ տալու բժշկին իրեն ամորձատել, քանզի տեղի բժիշկներն ասում էին, որ առանց ոստիկանապետի թույլտվության չեն կարող այդ բանն անել: Իսկ երբ Ֆելիքսը չցանկացավ ընթացք տալ այդ խնդրագրին, ապա երիտասարդը կույս մնաց եւ բավարարվեց իր իսկ եւ իր հետ համամիտների գիտակցությամբ: Աստ, կարծում եմ, տեղին է նաեւ հիշատակել վերջերս մահացած Անտիոսին, որին բոլորը երկյուղածությամբ¹⁴ սկսեցին պաշտել որպես Աստծու, թեպետ գիտեին, թե ով էր եւ որտեղից էր սերում:

ԻԸ. Իսկ որպեսզի որեւիցե մեկը շառարկի մեզ, ինչը խոչընդոտում է մեր կողմից Քրիստոսին մարդկանցից մեկը համարել, ով գործում էր այն, ինչը մենք հրաշք ենք կոչում՝ [պնդելով իբրեւ թե] դա մոգության միջոցով էր անում, որի պատճառով էլ Աստծու Որդի երեւաց, եւ հիմա ապացույցներ կբերեմ ոչ թե բանավոր հավաստիացումների վրա հիմնվելով, այլ հարկ եղած ձեւով համոզմունքի գալով նրանց խոսքերով, ովքեր կանխասել էին ապագան՝ նախքան դրա կատարվելը, քանզի մեր սեփական աչքերով ենք տեսնում, որ դեպքերը կատարվեցին եւ կատար-

¹⁴ Երկյուղածությամբ (δὴ φόβον): Այսպես ընթերցելը Մառանի համար գերադասելի է Եւսեբիոսի δὴ φόβον տարբերակից, ըստ որի պնդման՝ մարդիկ սկսեցին աստվածացնել Անտիոսին ոչ թե Ադրիանոս կայսեր վախից, այլ կարծեցյալ մեծ աստծու առաջ ունեցած երկյուղից:

վում են ըստ կանխասացությունների. այսպիսի ապացույցը, կարծում եմ, ձեզ էլ մեծագույն եւ ճշմարտագույն կթվա:

Լ. Հրեաների մեջ որոշ մարդիկ կային՝ Աստծու մարգարեներ, որոնց միջոցով մարգարեական Հոգին կանխասում էր գալիք իրադարձությունները՝ նախքան դրանց կատարվելը: Ժամանակ առ ժամանակ Հուդայի երկրում նրանց ազդարարած մարգարեությունները թագավորները հավաքում ու խնամքով պահպանում էին անաղարտության մեջ, երբ մարգարեները բարբառում էին եւ իրենց իսկ ձեռամբ էլ գրի առնում գրքերում՝ մայրենի եբրայեցերեն: Իսկ երբ Եգիպտոսի թագավոր Պտղոմեոսը գրադարան էր հիմնում՝ ջանալով հավաքել բոլոր մարդկանց ստեղծագործությունները, ապա լսելով այդ մարգարեությունների մասին՝ [մարդ] ուղարկեց հրեաների թագավոր Հերովդեսի¹⁵ մոտ՝ խնդրելով նրանից իրեն ուղարկել մարգարեական գրքերը: Հերովդես թագավորն ուղարկեց այդ գրքերը, ինչպես եւ վերն ասել ենք, եբրայեցերեն գրված: Բայց քանի որ եգիպտացիք չգիտեին, թե ինչ կա դրանց մեջ, Պտղոմեոսը նորից մարդ ուղարկեց եւ խնդրեց հունարեն թարգմանելու համար թարգմանիչներ տալ: Այդպես էլ եղավ: Այսպիսով՝ այդ գրքերը դարձան նաեւ եգիպտացիների սեփականությունը ցայսօր: Բացի այդ՝ սույն գրքերն ամենուր են, ուր որ հրեաներ են ապրում: Ի դեպ, հրեաները կարդում են այդ գրքերը, բայց չեն հասկանում դրանց մեջ ասվածը, իսկ մեզ թշնամի ու հակառակորդ են համարում եւ, ինչպես դուք, սպանում ու տանջում են մեզ առաջին իսկ հնարավորության դեպքում: Սրանում ինքներդ էլ կարող եք համոզվել: Այն էլ ասենք, որ վերջին հրեական պատերազմի ժամանակ հրեական ապստամբության առաջնորդ Բարքոքբեբան հրամայել էր միայն քրիստոնյաներին սոսկալի կտտանքների ենթարկել, եթե վերջիններս չուրանային Հիսուս Քրիստոսին եւ չհայհոյեին Նրա անունը: Այդ մարգարեական գրքերում մենք կանխասացություններ ենք գտնում Հիսուսի՝ մեր Քրիստոսի մասին, որ Նա [աշխարհ] կգա, կծնվի Կույսից

¹⁵ Սա ակնհայտ ժամանակավերապրություն է, քանզի Պտղոմեոս Փիլադելփոսն ապրել է Հերովդեսից շատ առաջ: Գիտնականներից ոմանք (Ֆաբրիցիուսն ու Ուսսերիուսը) դա վերագրում են Հուստինոսի անփութությանը, որն իրար էր խառնել Փիլիդելփոսի եւ Կլեոպատրայի օրոք գործող գրադարանների պատմությունները: Մյուս գիտնականները (Մառանն ու Գրաբեն) դա գրչի սխալին են վերագրում եւ առաջարկում են 'Իրօծի-ի փոխարեն կարդալ *ἱερῶν*, քանզի ըստ Փիլոնի («Մովսեսի կյանքը», Բ., 6)՝ քահանայապետը, որի մոտ որ Պտղոմեոսը մարդ էր ուղարկել, հոգեւոր իշխանության հետ միասին նաեւ թագավորական իշխանություն էր վայելում:

եւ հասակ կառնի, կբուժի ամենայն հիվանդությունն ու ամենայն տկարություն, մեռելներին հարություն կտա, նախանձի թիրախ կդառնա, չի ճանաչվի, կխաչվի, կմահանա եւ հարություն կառնի, երկինք կհամբարձվի, կլինի եւ կանվանվի Աստծու Որդի, նաեւ ոմանց Նա կուղարկի քարոզելու հանուր մարդկությանը, եւ հեթանոսներից շատերը կհավատան Նրան: Այդ բանը կանխասվել էր նախքան Նրա հայտնությունը նախ՝ հինգհազարմյակ առաջ¹⁶, ապա՝ երեքհազարամյակ, ապա եւ՝ երկու, ապա եւ՝ մեկ, ապա եւ՝ 800 տարի առաջ, քանզի ամեն սերնդի միշտ ուղեկցել են մերթայա, մերթ այն մարգարեները:

Ա. Մովսեսը՝ մարգարեներից առաջինը, բառ առ բառ ասել է. «Հուդայից իշխան չի պակասելու, ոչ էլ առաջնորդ՝ նրա կողերից. մինչեւ որ գա Նա, Ում պատկանում են հանդերձյալները¹⁷: Նրան են սպասում ժողովուրդները: Իր ավանակին կկապի որթից, իսկ որթի ոստից՝ էշի քուռակին: Իր պատմուճանը կլվա գինով եւ իր հագուստը՝ խաղողի արյամբ»¹⁸: Այժմ ձեզ մնում է մանրագնին քննել եւ իմանալ, թե մինչեւ որ ժամանակները հրեաները սեփական իշխան ու թագավոր ունեին: Մինչեւ Հիսուս Քրիստոսի՝ մեր ուսուցչի եւ չհասկացված մարգարեությունների մեկնիչի հայտնությունը, ինչպես Մովսեսի միջոցով կանխասվել էր աստվածային Սուրբ մարգարեացող Հոգու կողմից. «Հուդայից իշխան չի պակասելու, ոչ էլ առաջնորդ՝ նրա կողերից, մինչեւ որ չգա Նա, Ում պատկանում են հանդերձյալները: Հուդան հրեաների նախահայրն է, ումից էլ նրանք ստացել են իրենց անվանումը: Քրիստոսի հայտնությունից հետո դուք իշխեցիք հրեաների վրա եւ տիրեցիք նրանց ողջ երկրին: Իսկ «Նրան են սպասում ժողովուրդները» խոսքով ցույց է տրվում, որ բոլոր ժողովուրդների մարդիկ սպասելու են Նրա երկրորդ գալստյանը, ինչպես ինքներդ էլ կարող եք տեսնել եւ հավաստիանալ բուն իրողությամբ: Արդ, աշխարհի բոլոր

¹⁶ Հստ գիտնականների կարծիքի՝ Հուստինոսի հայտնած առաջին մարգարեն, որ մարգարեացել էր Քրիստոսից 5000 տարի առաջ, Ադամն էր:

¹⁷ ὁ ἀπόκειται: Որ Հուստինոսը հենց այսպես էր հասկանում ընթերցվածը եւ ոչ այլ կերպ, երեսում է այն բանից, որ քիչ անց նա ἀπόκειται բառից հետո գետեղել է τὸ βασίλειον (թագավորություն) բառը, իսկ «Տրիփոնի հետ զրույցում» (գլ. ձի.) ուղղակի պնդում է, որ 70 թարգմանիչները հենց այդպես են թարգմանել, իսկ հրեաներն այլ ընթերցված են հորինել՝ τὸ ἀποκείμενα αὐτῶ: Այն, որ հին քրիստոնյաներն առավելապես օգտագործել են Հուստինոսի ընթերցվածքը, վկայում է Հուլիանոսի (տե՛ս ԿՅՈՒՐԵՂ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻ, Յուլ. գր. Ը.) հանդիմանությունը քրիստոնյաներին, իբրեւ թե վերջիններս, այս ընթերցվածքը (ὁ ἀπόκειται) ներմուծելով, աղավաղել են Գիրքը (Մառան):

¹⁸ Ծննդ. ԽԹ. 10:

ազգերն էլ սպասում են Նրան, Ով խաչը հանվեց Հրեաստանում, եւ Ում մահից հետո անմիջապես հրեական երկիրը ձեզ հանձնվեց՝ իբրեւ պատերազմի ավար: «Իր ավանակին կկապի որթին, իսկ որթի ոստից՝ էշի քուռակին: Իր պատմուճանը կլվա գինով եւ Իր հագուստը՝ խաղողի արյամբ» խոսքերը խորհրդանշներ են՝ Քրիստոսի հետ կատարված իրադարձությունները ցույց տվող, որոնք իրականում պիտի կատարվեին Նրա հետ: Այնժամ ավանակի քուռակը գյուղի մուտքի մոտ էր կանգնած՝ որթի ոստից կապված, երբ Քրիստոս պատվիրեց Իր աշակերտներին բերել Իր մոտ: Իսկ երբ բերեցին, հեծնեց եւ այդպես Երուսաղեմ մտավ, ուր որ գտնվում էր հրեաների մայր տաճարը, որը դուք հետագայում ավերեցիք: Այնուհետեւ նա խաչվեց, որպեսզի կատարվեն նաեւ մարգարեության մյուս խոսքերը: Քանզի «Իր հագուստը կլվա խաղողի արյամբ» խոսքով մարգարեանում էին այն տառապանքների մասին, որոնք Նա պիտի կրեր՝ Իր արյունով մաքրագործելով Իրեն հավատացողներին, քանզի այն, ինչ Աստծու Հոգին մարգարեի շուրթերով հագուստ է անվանել, Նրան հավատացող մարդիկ են, որոնցում ապրում է Աստծու սերմը՝ Խոսքը: Իսկ «խաղողի արյուն» արտահայտությունն ակնարկում է, որ Նա, Ով հայտնվելու է, թեեւ արյուն կունենա, բայց ոչ մարդկային ցեղից, այլ Աստծու զորությունից: Իսկ ամենայնի Հոր եւ Տեր Աստծու առաջին Զորությունն ու Որդին Բանն է, Որը մարդկային մարմին առավ եւ մարդացավ, իսկ թե ինչպես, այդ մասին կխոսենք հետագայում: Ինչպես որ խաղողի արյունը մարդը չի ստեղծել, այլ Աստված, այդպես էլ ակնարկվում է, որ այս արյունն էլ մարդկային ցեղից չէ, այլ Աստծու զորությունից, ինչպես եւ այդ մասին ասել ենք վերը: Մեկ ուրիշ մարգարե՝ Շապին, նույն բանի մասին մարգարեանալով, այսպես է ասում. «Ծագելու է Հակոբի աստղը, եւ Հեսսեի արմատից գավազան պիտի ընձյուղվի, ծաղիկ պիտի բուսնի այդ արմատից, եւ այն օրը հեթանոսները իրենց հույսը դնելու են Հեսսեի արմատի վրա»¹⁹: Պայծառ աստղը, որը ծագեց, եւ ծաղիկը, որը բուսնեց Հեսսեի արմատից, Քրիստոսն են: Քանզի Նա Աստծու զորությամբ ծնվեց Կույսից, որ սերում էր Հակոբի ցեղից՝ Հուդայի հորից, որը, ինչպես եւ վերն արդեն նշել ենք, հրեաների նախահայրն էր, իսկ Հեսսեն, ըստ մարգարեական խոսքի, Նրա նախապապն էր եւ Հակոբի ու Հուդայի զավակը՝ ըստ սերնդափոխության:

¹⁹ Աստ Հուստինոսը, այս խոսքերը հիշողությամբ վերարտադրելով, երկու մարգարեություններից՝ Բաաղամի (Թվեր ԻԳ. 17) եւ Շապու, կազմում է մեկը:

ԼՔ. Այն էլ լսեք, թե ինչպես Եսային հստակ խոսքերով մարգարեացավ, թե Քրիստոս Կույսից է ծնվելու: Իսկ ասում է այսպես. «Ահա Կույսը պիտի հղիանա եւ որդի ծնի, եւ Նրա անունը պիտի լինի Աստված մեզ հետ է»²⁰: Այն, ինչ մարդկանց հասկացողությունը համար անհավատալի ու անհնարին է, հենց այդ էլ կանխասաց Աստված մարգարեական Հոգով, որպեսզի երբ այն կատարվի, մարդիկ անհավատության չմատնվեն, այլ հավատան, որ դա ըստ մարգարեության է: Իսկ որպեսզի ոմանք, չհասկանալով վերոբերյալ մարգարեությունը, չսկսեն մեզ հանդիմանել, ինչում որ մենք ենք հանդիմանում բանաստեղծներին, երբ պատմում են, թե ինչպես էր Զեւսը մարմնական հաճույքների համար այցելում կանանց, եւ կաշխատեմ բացատրել այդ արտահայտությունները: «Ահա Կույսը պիտի հղիանա» խոսքը նշանակում է, որ Կույսն առանց զուգավորման կհղիանա: Քանզի եթե մեկի հետ զուգավորված լիներ, կույս չէր լինի. արդ, Աստծու Զորությունը, հանգչելով Կույսի վրա, հովանի եղավ նրան, եւ արդյունքում նա, կույս լինելով, հղիացավ: Իսկ Կույսի մոտ ուղարկված Աստծու հրեշտակն օրհնեց նրան այս խոսքերով. «Եւ ահա դու կհղիանաս Սուրբ Հոգուց եւ կծնես մի որդի, եւ Նա Բարձրալի Որդի կկոչվի: Եւ Նրա անունը Հիսուս պիտի դնես, քանզի Նա պիտի փրկի մարդկանց իրենց մեղքերից»²¹: Այսպես պատմում են նրանք, ովքեր նկարագրեցին այն ամենը, ինչ վերաբերում է մեր Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսին, իսկ մենք հավատում ենք նրանց, որովհետեւ նաեւ վերոհիշյալ Եսայու միջոցով մարգարեական Հոգին կանխասաց, որ Քրիստոս ծնվելու է, ինչպես եւ ես վերը շարադրել եմ: Հոգու եւ Աստծու զորության անվան ներքո պիտի հասկանանք միմիայն Բանը, Որն Աստծու անդրանիկն է, ինչպես այդ մասին խոսել էր վերը հիշատակված Մովսես մարգարեն²², իսկ այս Հոգին, որ հանգավ կույսի վրա եւ հովանի եղավ նրան, ոչ թե զուգավորությանմբ, այլ զորությանմբ նրա արգանդում մանուկ կրելու պատճառ դարձավ: Իսկ Հիսուս անունը, եթե եբրայեցիներենից թարգմանենք հունարենի, նշանակում է Σωτηρ (Փրկիչ), որի համար հրեշտակն ասաց Կույսին. «Եւ Նրա անունը Հիսուս պիտի դնես,

²⁰ Եսայի է. 14:

²¹ Ղուկ. Ա. 30, Մատթ. Ա. 21:

²² Աստ Հուստինոսը նկատի ունի մարգարեներից առաջինն անվանած (զլ. ԼՔ.) Մովսեսի մարգարեությունը Քրիստոս-Թագավորի գալստյան մասին (Մենդ. ԽԹ. 10). սույն մարգարեությամբ Մովսեսը ցույց տվեց, որ Բանն անդրանիկ Որդին է, քանզի թագավորությունը սովորաբար փոխանցվում է առաջնեկին (Օտտո):

քանզի Նա պիտի փրկի մարդկանց իրենց մեղքերից»։ Իսկ այն, որ մարգարեացողները ներշնչվում են ոչ այլ կերպ, քան Աստծու Խոսքով, կարծում եմ՝ սրա հետ դուք եւս համամիտ կլինեք։

ԼԳ. Լսեցե՛ք, թե ինչպես մեկ ուրիշ մարգարե՝ Միքիան, կանխասաց այն վայրի մասին, որտեղ Նա պիտի ծնվեր։ Նա այսպես ասաց. «Եւ դու, Բեթղեհեմ, Հուդայի երկիր, Հուդայի քաղաքների մեջ փոքրագույնը չես. քեզնից մի իշխան պիտի ելնի ինձ համար, որ պիտի հովվի իմ ժողովրդին»²³։ Հուդայի երկրում մի գյուղ²⁴ կա՝ Երուսաղեմից 35 ասպարեզ հեռու, որտեղ էլ ծնվեց Հիսուս Քրիստոսը, ինչը կարող եք նաեւ իմանալ Հրեաստանի ձեր առաջին կուսակալի՝ Կվիրինիոսի օրոք կազմված մարդահամարի ցանկերից։

ԼԴ. Իսկ որ Քրիստոս իր ծննդից հետո՝ մինչեւ տղամարդու հասակ առնելը²⁵, անճանաչելի պիտի մնար մարդկանց համար, ինչը եւ պատահեց, այդ մասին լսեցե՛ք հետեւյալ մարգարեությունները։ Զորօրինակ՝ «Մեզ համար մի մանուկ ծնվեց, մի որդի տրվեց մեզ, որի իշխանությունն իր ուսերի վրա պիտի լինի»²⁶։ Սույն բառերը նախացուցում էին խաչի զորությունը, որին խաչալը պրկեց իր ուսերը, ինչը պարզ ցույց կտրվի իմ հետագա խոսքում։ Եւ դարձյալ այդ նույն Եսայի մարգարեն մարգարեական Հոգու ներշնչանքով ասաց. «Ամեն օր իմ ձեռքերը երկարեցրի դեպի անհնազանդ ու թշնամի ժողովուրդը, որ ընթանում էր ոչ թե բարի ճանապարհով, այլ իր մեղքերի հետեւից. ահա նրանք էլ եկել եւ իրավունք ու արդարություն են որոնում. փափագում են մերձենալ Աստծուն»²⁷։ Դարձյալ այլ խոսքերով մի ուրիշ մարգարեի միջոցով ասվում է. «Ծակեցին ձեռքերն ու ոտքերն իմ... Հագուստներս բաժանեցին իրար մեջ եւ պատմուճանիս վրա վիճակ գցեցին»²⁸։ Այս բանն ասած Դավթի՝ Թագավորի եւ մարգարեի հետ որեւիցե նման բան չի պատահել, բայց հրեաները, որոնք, հակառակվելով Նրան, ասում էին, թե Քրիստոսը չէ, ձեռքե-

²³ Միք. Ե. 2, հմտ. Մատթ. Բ. 6։

²⁴ Տես ՀՈՒՍՏԻՆՈՍ ՎԿԱ, Երկխոսություն Տրիփոնի հետ, գլ. ՀԸ.։

²⁵ Աստ խոսքը Քրիստոսի՝ մինչեւ Նրա մկրտությունն անհայտ կյանքի մասին չէ, այլ հրեաների ատելության մասին առ Նա, որոնք Նրան իրենց Թագավոր ու Աստված չճանաչեցին. ըստ այդմ՝ «մինչ տղամարդու հասակ առնելը» արտահայտությունը չի բացառում Քրիստոսի կյանքի վերջին շրջանը, հընթացս որի Նա հալածվեց ու մահվան մատնվեց (Մառան)։

²⁶ Եսայի Թ. 6։

²⁷ Եսայի ԿԵ., ԾԸ. 2։

²⁸ Սաղմ. ԻԱ. 18, 19։

րը տարածած, խաչել էին Նրան: Ընդ որում, ինչպես ասաց մարգարեն. «Հայհոյելով Նրան՝ նստեցրին ատյանում եւ ասում էին. «Դատիր մեզ»²⁹: Իսկ «ծակեցին ձեռքերն իմ ու ոտքերն իմ»-ը մատնանշում էին մեխերը, որոնցով խաչին գամեցին Նրա ձեռքերն ու ոտքերը: Իսկ խաչելու թյու-նից հետո նրանք, ովքեր խաչը հանեցին նրան, վիճակ գցեցին եւ իրար մեջ բաժանեցին Նրա հագուստները: Իսկ որ իրականում հենց այդպես էլ եղել է, կարող եք իմանալ Պոնտացի Պիղատոսի օրոք կազմված վավե-րագրերից³⁰: Մեկ ուրիշ մարգարեի՝ Սոփոնիայի³¹ մարգարեական խոսքե-րից էլ մեջբերում կանեմ, որոնցում պարզիպարզո մարգարեանում է, որ Քրիստոս, հեծած ավանակի քուռակին, Երուսաղեմ կմտնի. «Ուրախացիր ցնծությամբ, դճուտորդ Սիոնի, կանչիր ցնծությամբ, դճուտորդ Երուսաղե-մի, ահա գալիս է քո թագավորը քեզ մոտ, քո արդար, փրկագործ ու խո-նարհ թագավորը՝ հեծած էշի, ավանակի քուռակի վրա»³²:

ԼՆ. Երբ լսում եք մարգարեների խոսքերը՝ ասես ինչ-որ մեկի կողմից արտասանված, ապա մի՛ կարծեք, թե դրանք հենց այդ խանդավառված ալրերի կողմից են բարբառվում, այլ նրանց ներշնչող Աստծու խոսքի կողմից: Խոսքը երբեմն մարգարեաբար բարբառում է այն մասին, ինչ լի-նելու է, երբեմն ասես ամենայնի Տիրոջ եւ Հայր Աստծու անունից է բար-բառում, երբեմն էլ Քրիստոսի անունից, իսկ երբեմն էլ՝ [տարբեր] մարդ-կանց անունից, որոնք պատասխանում են Տիրոջը կամ Նրա Հորը. այս նույն բանը կարելի է տեսնել նաեւ ձեր գրողների գործերում, երբ մեկն է հեղինակը՝ ամեն ինչ ասողը, սակայն [տարբեր] խոսող անձինք է ներ-մուծում [երկի մեջ]: Այս ամենը չհասկանալով, չնայած որ մարգարեա-կան գրքեր ունեն, հրեաները չճանաչեցին Քրիստոսին, երբ Նա եկավ: Ասենք, որ մեզ էլ են ասում, երբ ասում ենք՝ Նա եկավ, եւ ապացուցում ենք, որ խաչեցին Նրան, ինչպես որ կանխասված էր:

ԼԶ. Եւ որպեսզի այս բանն էլ պարզ լինի ձեզ համար, ահա թե ինչ խոսքեր է ասում վերոհիշյալ Եսայի մարգարեն Հոր անունից. «Եզն իր տիրոջն է ճանաչում, եւ էշը՝ իր տիրոջ մսուրը, բայց Իսրայելն ինձ չճա-

²⁹ Աստ, հավանաբար, ակնարկվում էր Եսայու վերոբերյալ խոսքը. «...այժմ ինձանից դատ են պահանջում», տե՛ս Մատթ. Իէ. 26–30:

³⁰ Տե՛ս ստորեւ, գլ. ԽԸ.: Հմմտ. ՏԵՐՏՈՒՂԻԱՆՈՍ, Զատագովություն, ԻԱ.:

³¹ Հուստինոսի կամ գրչի սխալն է, քանզի սույն խոսքերը Զաքարիա մարգարեին են պատկանում, որը կրկնվում է նաեւ «Երկխոսություն Տրիփոնի հետ» աշխատությունում, գլ. ԾԳ.:

^{32*} Զաք. Թ. 9:

նաչեց, Իմ ժողովուրդն Ինձ չհասկացավ: Վայ մեղավոր ազգին, մեղքերով լի ժողովուրդ, չարագործ սերունդ, անօրեն ծնունդներ, թողեցիք Տիրոջը»³³: Նույն մարգարեն նաեւ Հոր անունից մեկ այլ տեղ ասում է. «Երկինքն Իմ աթոռն է, երկիրը՝ Իմ ոտքերի պատվանդանը: Ինչ տուն պիտի կառուցեք Ինձ համար,— ասում է Տերը»³⁴: Դարձյալ մեկ այլ տեղ ասում է. «Իմ ինչին պետք են ձեր բազմաթիվ զոհերը, ես կշտացել եմ ձեր խոյերի ողջակեզներից. ձեր գառների ճարպը, ցուլերի ու նոխազների արյունը չէ, որ ուզում եմ, եւ ոչ էլ այն, որ կանգնեք Իմ առաջ: Ո՞վ խնդրեց դա ձեզանից: Եթե ազնիվ ալյուրի հաց մատուցեք Ինձ՝ զուր է լինելու. ձեր խնկերն էլ պիղծ են Ինձ համար. ձեր ամսամուտները, շաբաթները եւ տոնական մեծ օրը եւս անընդունելի են Ինձ. ձեր պահեցողությունն ու հանգիստը, ձեր ամսամուտներն ու տոները ատեց Իմ Հոգին: Երբ աղոթքի համար դեպի վեր բարձրացնեք ձեր ձեռքերը, երես եմ դարձնելու ձեզանից, եւ եթե բազմապատկեք ձեր աղոթքները, չեմ լսելու ձեզ, որովհետեւ ձեր ձեռքերը լի են արյունով»³⁵: «Փանդիր անիրավության հանգույցը, խորտակիր քո վաճառականական խարդախությունն ու բռնությունը, ներիր եւ արձակիր նեղալներին եւ պատուիր բոլոր անիրավ մուրհակները: Քաղցածներին բաժանիր քո հացը եւ անօթեւան աղքատներին տար քո տունը. եթե մերկ մարդ տեսնես, հագցրո՛ւ նրան»³⁶: Այժմ կարող եք կարծիք կազմել նաեւ այն մասին, թե ինչ ուսմունք են Աստծու անունից առաջարկում մարգարեները:

Այ. Մարգարեական Հոգին Քրիստոսի անունից խոսելիս ազդարարում է. «Ամեն օր Իմ ձեռքը երկարեցրի դեպի անհնազանդ ու թշնամի ժողովուրդը, որ ընթանում էր ոչ թե բարի ճանապարհով, այլ իր մեղքերի հետեւից»³⁷: Դարձյալ. «Թիկունքս հարվածների տվեցի, ծնոտներս՝ ապտակի, եւ երեսս շուռ շտվի նախատինքից ու թքից: Տեր Աստված եղավ Ինձ օգնական, դրա համար էլ ամոթ չզգացի, այլ Իմ երեսը դարձրի ինչպես կարծր քար: Գիտեմ, որ չեմ ամաչելու, քանզի մոտ է Նա, Ով արդարացնելու է Ինձ»³⁸: Դարձյալ ասում է. «Ծակեցին ձեռքերն ու ոտքերն իմ... Հագուստներս բաժանեցին իրար մեջ, եւ պատմուճանիս վրա վիճակ գցե-

³³ Եսայի Ա. 3–4:

³⁴ Եսայի ԿԶ. 1:

³⁵ Եսայի Ա. 11–15:

³⁶ Եսայի ԾԸ. 6–7:

³⁷ Եսայի ԿԵ. 2:

³⁸ Եսայի Ծ. 6:

ցին», «Ես ննջեցի ու քուն մտա. զարթնեցի, եւ Տերն իմ ապավենն է»³⁹: Եւ կրկին ասում է. «Բոլոր Ինձ տեսնողներն արհամարհում էին Ինձ, խոսում շրթունքներով եւ շարժում գլուխներն իրենց՝ ասելով. «Հույսը դրել է Տիրոջ վրա, դե թող փրկի ինքն իրեն»⁴⁰: Այս ամենը Քրիստոսի դեմ արեցին հրեաները, ինչպես ինքներդ էլ կարող եք իմանալ: Բանն այն է, որ երբ Նա խաչվեց, նրանք, շարժելով շուրթերն ու տարուբերելով գլուխները, ասում էին. «Ուրիշներին փրկեց, ինքն իրեն չի կարողանում փրկել»⁴¹:

ԼՂ. Իսկ երբ մարգարեական Հոգին խոսում է իբրեւ ապագան կանխասող, ապա այսպես է բարբառում. «Օրենքները Սիոնից են դուրս գալու, եւ Տիրոջ խոսքը՝ Երուսաղեմից: Եւ Նա դատաստան պիտի տեսնի հեթանոսների մեջ ու պիտի հանդիմանի բազում ժողովուրդների: Նրանք իրենց սուսերներից խոփեւ պիտի ձուլեն ու իրենց սվիններից՝ մանգաղներ, ազգ ազգի վրա սուր չպիտի բարձրացնի, եւ նրանք այլեւս չեն սովորելու պատերազմել»⁴²: Որ հենց այսպես էլ եղել է, ինքներդ կարող եք համոզվել: Երուսաղեմից տասներկու այր աշխարհ մտավ, ընդ որում՝ անուս, խոսել չիմացող մարդիկ, բայց Աստծու զորությամբ հանուր մարդկային ցեղին ազդարարեցին, որ Քրիստոսի կողմից են առաքված՝ բոլորին Աստծու խոսքն ուսուցանելու առաքելությամբ: Եւ մենք, որ առաջ սպանում էինք մեկս մյուսին, ոչ միայն թշնամություն չենք անում մեր ախոյանների հետ, այլեւ, որպեսզի չստենք ու չխաբենք հարցաքննողներին, ուրախությամբ դավանում ենք Քրիստոսին ու մահ ընդունում: Անշուշտ, այս դեպքում կարելի կլիներ օգտվել բառերից. «...երգվում էր լեզուն, իսկ միտքը չէր երգվում»⁴³: Բայց զավեշտական կլիներ, եթե մենք՝ հավերժություն փափագողներս, չտանեինք այս ամենը՝ ցանկալին ստանալու համար Նրանից, Ով դա ի զորու է մեզ տալու, մինչդեռ ձեզ հավատարմության երդում տվող եւ ձեզ մոտ ծառայության անցնող ռազմիկները պահում են այդ խոսքն ու գերադասում դա եւ սեփական կյանքից, եւ ծնողներից, եւ հայրենիքից, եւ բոլոր տնեցիներից՝ չնայած որ դուք նրանց չեք կարող հավիտենական պարգեւների արժանացնել:

ԼԹ. Լսեցե՛ք, թե ինչ կանխասացություն կա նաեւ նրանց մասին, ովքեր քարոզում էին Նրա վարդապետությունը եւ ավետում Նրա հայտնությունը:

³⁹ Սաղմ. ԻԱ. 18–19, Գ. 6:

⁴⁰ Սաղմ. ԻԱ. 8, 9:

⁴¹ Մատթ. ԻԷ. 42:

⁴² Եսայի ԺԱ. 3, 4:

⁴³ ԵԻԲԻՊԻԳԵՍ, Հիպոլիտոս, 607, ՅԻՑԵՐՈՆ, Պարտականությունների մասին, Գ., 29:

նը: Վերոհիշյալ մարգարեն ու թագավորը մարգարեական Հոգով այսպես ասաց. «Օրը օրվան միտք է հաղորդում, եւ գիշերը գիշերվան գիտություն է ցույց տալիս: Չկան բառեր, ոչ էլ խոսքեր, դրանց հնչյունները լսելի չեն: Ողջ երկիրն է բռնել ձայնը նրանց, եւ մինչեւ աշխարհի ծայրն են հասել խոսքերը նրանց: Արեւի մեջ նա վրանն իր խփեց, իսկ ինքն ասես փեսա լինի, որ ելնում է իր առագաստից. ցնծում է նա որպես հսկա՝ ընթանալով իր ճանապարհով»⁴⁴: Սրանից բացի՝ հոգեշահ ու վայելուչ եմ համարում հիշատակել նաեւ այդ նույն Դավթի այլ մարգարեությունների մասին եւս: Սույն մարգարեությունից դուք կարող եք իմանալ, թե ինչ կյանքով է ապրել պատվիրում մարդկանց մարգարեական Հոգին, ինչպես է հայտնում, որ Քրիստոսի դեմ կընդվզեն Հերովդեսը՝ հրեաների թագավորը, ու իրենք՝ հրեաները, Պոնտացի Պիղատոսը՝ հրեաների կուսակալը՝ իր զորքով հանդերձ. որ Նրան կհավատան մարդիկ՝ բոլոր ժողովուրդներից. որ Աստված Նրան Իր Որդին է կոչում՝ խոստանալով հնազանդեցնել Նրա առաջ բոլոր թշնամիներին, ինչպես նաեւ այն, որ դեւերը, ինչքան որ կարող են, ջանալու են խուսափել ամենայնի Հոր եւ Տեր Աստծու իշխանությունից, նաեւ Քրիստոսի իշխանությունից, եւ ինչպես է Աստված բոլորին հորդորում ապաշխարել նախքան դատաստանի օրվա գալուստը: Ասված է այսպես. «Երանելի է այրը, որն ամբարիշտների խորհրդով չի շարժվում, մեղավորների ճանապարհին ոտք չի դնում եւ ժանտերի աթոռին չի նստում, այլ նրա կամքը Տիրոջ օրենքի մեջ է, եւ գիշեր-ցերեկ խորհում է Նրա օրենքի մասին: Նա նման է ջրերի հոսանքի վրա տնկված ծառի, որն իր պտուղը ժամանակին կտա, իսկ նրա տերերը չի թափվի, ու ամեն բան, ինչ էլ որ անի, կհաջողվի նրան: Այսպես չեն ամբարիշտները, այսպես չեն, այլ նման են հողմափոշու, որ հոսում է երկրի վրա: Ուստի ամբարիշտները չպիտի հառնեն դատաստանին, ոչ էլ մեղավորները՝ արդարների հավաքի մեջ, քանզի Տերը գիտե արդարների ճանապարհները, իսկ ամբարիշտների ճանապարհները կորստյան են տանում»⁴⁵:

«Ինչո՞ւ խռովություն արեցին, եւ ժողովուրդները դատարկ»⁴⁶ բաներ խորհեցին: Հավաքվեցին երկրի թագավորները, եւ միավորվեցին իշխաններն ընդդեմ Տիրոջ եւ նրա Օծյալի՝ ասելով. «Քանդենք նրանց կապանք-

⁴⁴ Սաղմ. ԺԸ. 3—6:

⁴⁵ Սաղմ. Ա.:

⁴⁶ Օտտոն, ալեքսանդրյան թարգմանության ութ ձեռագրերի հիման վրա, կողմնակից է καὶνὰ (նոր) ընթերցվածքին:

ները եւ թոթափենք նրանց լուծը մեզանից»։ Երկնքում բնակվողը կծիծաղի նրանց վրա, եւ Տերը կարհամարհի նրանց։ Այնժամ կիսոսի նրանց հետ բարկությամբ եւ իր սրտամտությամբ կսարսափեցնի նրանց։ Ես Թագավոր կարգվեցի Նրանից իր սուրբ լեռան՝ Սիոնի վրա, որ հռչակեմ Տիրոջ հրամանները։ Տերն ասաց ինձ. «Դու իմ Որդին ես, ես այսօր ծնեցի Քեզ։ Խնդրիր Ինձնից եւ հեթանոսներին կտամ քեզ որպես ժառանգություն ու իշխանություն երկրի բոլոր ծագերում։ Նրանց կհովվես երկաթյա գավազանով ու բրուտի անոթի պես կփշրես նրանց»։ Արդ, թագավորներ, ո՛րչ դարձրեք սրան եւ խրատվեցե՛ք ամենքդ, որ դատում եք երկիրը։ Ծառայեցե՛ք Տիրոջը երկյուղով եւ ցնծացե՛ք Նրա առջեւ դողալով։ Ընդունեցե՛ք Նրա խրատը, որ Տերը չբարկանա, որ դուք չկորչեք արդարության ճանապարհներից, երբ Նրա զայրույթը բորբոքված լինի։ Երանի՛ր բոլոր նրանց, ովքեր հույսը դրել են Տիրոջ վրա»⁴⁷։

Խ. Դարձյալ մեկ այլ մարգարեությունում մարգարեական Հոգին նույն Դավթի միջոցով հայտնում է, որ Քրիստոս իր խաչելությունից հետո թագավորելու է. «Օրհնեցե՛ք Տիրոջն ու օրհնեցե՛ք անունը Նրա, օրըստօրե ավետեցե՛ք փրկությունը Նրա։ Մեծ է Տերն ու անչափ օրհնյալ, ահարկու է Նա բոլոր կուռքերից առավել։ Հեթանոսների բոլոր կուռքերը դեւեր են, իսկ Տերն արարիչն է երկնքի։ Խոստովանություն եւ վայելչություն կա Նրա առջեւ, սրբություն եւ մեծափառություն՝ Նրա սրբարանում։ Մատուցեցե՛ք Տիրոջը, ազգատոհմեր, մատուցեցե՛ք Տիրոջը փառք ու պատիվ։ Մատուցեցե՛ք Տիրոջը փառքն իր անվան, ընծաներ՝ վերցրեք ու մտե՛ք սրահները Նրա։ Երկրպագեցե՛ք Տիրոջն իր սրբարանի գավիթներում, եւ ամբողջ երկիրը խռովվելու է Նրա ներկայությունից։ Թող ուրախություն հաստատվի ժողովուրդների մեջ, Տերը թագավորեց փայտի վրայից»⁴⁸։

ԽԱ. Սակայն երբ մարգարեական Հոգին ապագայի մասին խոսում է որպես արդեն կատարվածի, ինչը կարելի է նկատել արդեն իսկ վերոբերյալ խոսքերում, կբացատրեմ նաեւ այդ հանգամանքը, որպեսզի ընթերցողներին թյուրիմացության տեղիք չտա։ Քանի որ ապագան լիովին հայտնի է Նրան, ապա Նա նախապես խոսում է դրա մասին իբրեւ արդեն կատարվածի։ Իսկ որ իրականում հենց այդպես էլ պետք է ընդունել,

⁴⁷ Սաղմ. Բ.։

⁴⁸ Սաղմ. ՂԵ. 1—10, Ա. Մնաց. ԺԶ. 23—31։ Երկխոսություն Տրիփոնի հետ երկում (գլ. 2Գ.) Հուստինոսը մեղադրում է հրեաներին վերջին բառերը վերացնելու մեջ, որոնք բացակայում են ներկայիս սուրբգրային բնագրում։

մտքով խորամո՞ղիս եղեք հետեւյալ իրողության մեջ: Դավիթը վերոբերյալ խոսքերն ասել է 1500⁴⁹ տարի առաջ՝ նախքան Քրիստոսի մարգանալն ու խաչվելը, եւ նախկիններից եւ ոչ մեկը առաջ, ասենք նաեւ հետո էլ Նրա խաչելութեամբ ժողովուրդներին ուրախություն չի պատճառել: Իսկ մեր Հիսուս Քրիստոսը, խաչվելով ու մահանալով, հարություն առավ եւ թագավորեց՝ երկինք համբարձվելով. եւ այն, ինչ Նա Իր առաքյալների միջոցով ավետեց բոլոր ժողովուրդներին, ուրախություն է Նրա խոստացած հավերժական կյանքն ակնկալողների համար:

ԽԲ. Բայց որպեսզի իմ՝ վերն ասածից ոչ ոք հետեւություն չանի, թե իբրեւ մենք ասում ենք, որ իրադարձությունները կատարվում են ըստ ճակատագրի անհրաժեշտության, քանի որ դրանք կանխասված են ըստ կանխագիտության, ապա այս հարցի լուծումն էլ կտամ: Մենք մարգարեներից սովորել ենք, որ յուրաքանչյուրին ըստ իր գործերի կհատուցվի կա՛մ պատիժ եւ տառապանք, կա՛մ պարգեւներ, եւ դա մենք որպես ճշմարտություն ենք հռչակում: Իսկ եթե այդպես չէ, ապա ամեն ինչ կատարվում է ըստ ճակատագրի, ուրեմն մենք բացարձակապես ազատություն չունենք: Եթե ճակատագիրը նախասահմանել է, որ մեկը բարի լինի, մյուսը՝ արատավոր, ապա մեկն արժանի չէր լինի դրվատանքի, իսկ մյուսը՝ պախարակման: Դարձյալ, եթե մարդկային ցեղն ունակ չլիներ կամքի ազատ արտահայտմամբ խուսափելու արատավորից եւ բարին ընտրելուց, ապա նա իր գործած եւ ոչ մի բանի համար մեղավոր չէր լինի: Իսկ այն, որ նա, կամքի ազատ արտահայտմամբ, մերթ արդար է վարվում, մերթ մեղանշում, դրանով իսկ ապացուցվում է մեր ասածը, քանզի տեսնում ենք, որ միեւնույն մարդը հակոտնյա բաներ է կատարում, իսկ եթե արատավոր կամ ազնիվ լինելը ճակատագիրը նախասահմանած լիներ, ապա այսօրինակ հակադրությունների ունակ չէր լինի եւ չէր կարողանա բազմիցս փոխվել: Այն էլ ասենք, որ ոմանք լավը, մյուսները վատը լինել չէին կարող: Արդ, այդժամ մենք կպնդեինք, որ ճակատագիրն է արատների պատճառը, այնինչ ինքն իր դեմ հակառակն է գործում: Կամ էլ հարկ կլիներ իբրեւ ճշմարտություն ընդունել վերոբերյալ այն դրույթը, որ ո՛չ առաքինություն կա, ո՛չ արատ, այլ բարին ու չարը միայն կարծիքներում են տարբեր, իսկ դա, ինչպես վկայում է

⁴⁹ Գրաբեն սույն թվի սխալը ոչ թե Հուստինոսին է վերագրում, այլ գրիչներին, ովքեր ՁԲ-ն (=1100) կարող էին դարձնել Ա:

ճշմարիտ միտքը, մեծագույն պղծությունն ու անօրենսությունն է: Մինչդեռ անխուսափելի ճակատագրի գոյությունն ընդունում ենք այն իմաստով, որ բարին ընտրողներին սպասում է արժանի պարգև, իսկ հակոտնյան ընտրողներին՝ համապատասխան պատիժներ: Բանն այն է, որ Աստված մարդուն ստեղծել է ոչ այնպիսին, ինչպիսին մյուս արարածներն են, գործիքնակ՝ ծառերն ու շորքոտանիները, որոնք ի վիճակի չեն ազատ գործելու: Այլապես եթե այդպիսին ստեղծված լինեք, եթե չկարողանար ազատ ընտրել բարին, պարգևների եւ դրվատանքի էլ արժանի չէր լինի, իսկ եթե վատը լինեք, չէր կարող ըստ արդարության պատժվել. այդ-ժամ այդպիսին կլինեք ոչ թե ինքն իր կամքով, այլ որովհետեւ չէր կարող ուրիշ լինել, քան որ է ի ծնե:

ԽԳ. Այս բանը մեզ մարգարեական Սուրբ Հոգին է սովորեցրել, Որը Մովսեսի շուրթերով վկայում է, որ Աստված նորաստեղծ մարդուն այսպես ասաց. «Քո առջեւ եմ դնում բարին ու չարը, ընտրիր բարին»⁵⁰: Իսկ մեկ ուրիշ մարգարեի՝ Եսայու միջոցով ասես ամենայնի Հոր եւ Տեր Աստծու անունից այս մասին ասված է. «Լվացվեցե՛ք, մաքրվեցե՛ք, Իմ աչքի առաջ ձեր չար արարքները թոթափեցե՛ք ձեզանից, վերջ տվե՛ք ձեր չարագործություններին: Սովորեցե՛ք բարիք գործել, արդարություն փնտրեցե՛ք, փրկեցե՛ք զրկվածին, արդարադատ եղե՛ք որբի հանդեպ. իրավունք տվե՛ք այրուն: Եկե՛ք խոսենք իրար հետ,— ասում է Տերը,— եթե ձեր մեղքերը արյան պես կարմիր են, ապա Ես ձյան պես ճերմակ դարձնեմ, եթե որդան կարմիր լինեն, կսպիտակեցնեմ ինչպես բուրդ: Եւ եթե հոժար լինեք եւ լսեք ինձ, դուք կճաշակեք երկրի բարիքները. իսկ եթե չկամենաք Ինձ լսել, սո՛ւրբ պիտի ուտի ձեզ, քանզի Տիրոջ շուրթերն ասացին այս»⁵¹: «Սուրբ պիտի ուտի ձեզ» խոսքը չի նշանակում, որ անհնազանդները սրերով կընկնեն, այլ Աստծու սուրը հոր է, որը հրո ճարակ է դարձնում չարիք գործել որոշողներին: Ուստի եւ ասում է. «Սո՛ւրբ պիտի ուտի ձեզ, քանզի Տիրոջ շուրթերն ասացին այս»: Եթե մարգարեն սուրը նկատի ունենար, որը թրատում եւ իսկույնեւեթ պատյանն է դրվում, ապա չէր ասի «պիտի ուտի»: Պլատոնը եւս ասելով, որ «մեղքը ընտրություն կատարող մարդունն է, իսկ Աստված անմեղ է»⁵², այս խոսքերը փոխառել է Մովսես մարգարեից: Քանզի Մովսեսը ժամանակագրորեն ավելի վաղ է, քան բոլոր

⁵⁰ Բ. Օրինաց Լ. 15, 19:

⁵¹ Եսայի Ա. 16—20:

⁵² ՊԼԱՏՈՆ, Հանրապետություն, Ժ.:

հույն մատենագիրները: Այն էլ ասենք, որ այն ամենը, ինչ փրկիսոփաներն ու բանաստեղծներն ասում էին հոգու անմահության, հետմահու պատիժների, երկնայինի հայեցողության եւ նման բաների մասին, մարգարեներից են քաղված. նրանց միջոցով կարող էին հասկանալ ու շարադրել այդ ամենը: Ուստի բոլորի ստեղծագործություններում, թվում է, ճշմարտության սերմեր կան, բայց նրանք ստույգ չէին հասու եղել դրանց, ինչի խոստովանումն ավելի խրատական է: Այսպիսով՝ երբ ասում ենք, որ գալիք իրադարձությունները կանխասված են, նկատի չունենք, որ դրանք իբրեւ թե կատարվում են ըստ ճակատագրի անհրաժեշտության, այլ այն, որ Աստված, նախապես իմանալով բոլոր մարդկանց գործերն ու ինքն իր մեջ որոշելով, որ ամենայն մարդ հատուցում կստանա ըստ իր գործերի արժանիքի, մարգարեական Հոգու միջոցով կանխասում է, որ նրանք իրենց գործերի համար ըստ արժանվույն կստանան: Այսու Նա միշտ մարդկային ցեղին կոչ է անում նորացնել ուշադրությունն ու լարվածությունը եւ ցույց տալիս իր խնամքն ու հոգատարությունը նրանց նկատմամբ: Սակայն չար այսերի ներգործությամբ մահապատիժ է սահմանված Իստասպոսի, Սիբիլայի եւ մարգարեների գրքերն⁵³ ընթերցողների համար, որպեսզի այսպես վախեցնելով՝ հետ պահեն ընթերցողներին բարի բաներ սովորելուց եւ նրանց իրենց ստրկության մեջ պահեն, ինչը, ի դեպ, չէին կարող մեկընդմիջտ անել, որովհետեւ մենք ինքներս ոչ միայն աներկյուղ ենք կարդում այդ գրքերը, այլեւ, ինչպես տեսնում եք, ձեր հայեցողությանն ենք ներկայացնում՝ համոզված, որ դրանք հաճո կլինեն ձեզ: Եթե նույնիսկ այդ բանում սակավաթիվ մարդկանց համոզենք, ապա, այդուհանդերձ, շատ մեծ օգուտ կստանանք, քանզի, իբրեւ բարի գործողներ, Տիրոջից պարգև կստանանք:

ԽՆ. Իսկ այն մասին, որ ամենայնի Հայր Աստված մեռյալների հարությունից ու համբարձումից հետո Քրիստոսին երկնքում կհաստատի եւ կպահի մինչեւ որ չոչնչացնի Նրա հետ թշնամություն անող դեւերին, մինչեւ որ իր լրումին չհասնի արդարների եւ առաքինիների թիվը, որոնց Նա նախապես էր տեսել եւ որոնց համար Նա դեռ ի կատար չի ածել իր որոշումը⁵⁴, լսեցե՛ք Դավիթ մարգարեի խոսքերը: Ահա սրանք. «Տերն

⁵³ Հստ Մառանի՝ աստ խոսքը Կեսարի կամ պետության վերաբերյալ գուշակություններ անելու, ապագան իմանալու եւ առհասարակ մարգարեություններ պարունակող գրքերի արգելքի մասին է:

⁵⁴ Խոսքը Քրիստոսի երկրորդ գալստյան մասին է:

իմ Տիրոջը ասաց. «Նստիր Իմ աջ կողմում, մինչեւ որ Քո թշնամիներին ոտքերիդ պատվանդան դարձնեմ»: Տերը քեզ իշխանության գավազան կուղարկի Երուսաղեմից, եւ դու կիշխես Քո թշնամիների մեջ: Քեզնով է սկսվում զորացումն Իմ օրերի, Քո սրբերի վայելչությամբ. Քեզ արշալույսից առաջ ծնեցի արգանդից»⁵⁵: «Քեզ իշխանության գավազան կուղարկի Երուսաղեմից» խոսքով կանխանշվում է այն զորավոր վարդապետությունը, որը Նրա առաքյալները Երուսաղեմից դուրս գալուն պես քարոզեցին ամենուր, չնայած որ մահ է սահմանված նրանց համար, ովքեր ուսուցանում կամ առհասարակ դավանում են Քրիստոսի անունը, մենք, սակայն, ամենուր ենք՝ եւ ինքներս ընդունելով, եւ այլոց ուսուցանելով: Եթե դուք էլ սույն խոսքերը թշնամաբար տրամադրված կարգաք, ապա, ինչպես եւ վերն արդեն ասել եմ, սպանելուց բացի, ոչինչ առավել անել չեք կարող. դա մեզ ամենեւին վնաս չի պատճառի, իսկ ձեզ եւ բոլորի համար, ովքեր հանիրավի հալածում են մեզ ու չեն ապաշխարում, [Տերը] հավիտենական տառապանք է պատրաստել հրի մեջ:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

Ռուսերենից թարգմանեց եւ ծանոթագրեց
ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԲԻՆՅԱՆԸ

⁵⁵ Սաղմ. ՃԹ. 1—3: